ROMA IN BEWEGING
Diverse groepen en evoluties in Brussel
Handvaten voor onderwijs en hulpverlening
Geurts K., Foyer, Brussel, 412p

SAMENVATTING

Naar aanleiding van 10 jaar Roma-werking in Brussel (opgestart na het boek *De Roma van Brussel*, Foyer, 2004) en de recente liberalisering van de arbeidsmarkt voor personen afkomstig uit Roemenië en Bulgarije begin dit jaar, belicht de Dienst Roma & Woonwagenbewoners van de Foyer de belangrijkste **evoluties** binnen de Roma-gemeenschap in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Bijkomend onderzoek werd verricht om de diverse Roma-groepen duidelijker in kaart te brengen: hun **aantallen** en **verspreiding**, hun **situatie**, **bezigheden** en **ambities** enz. Ook worden de verschillende **sociale en culturele achtergronden** van de aanwezige groepen in de landen en regio's van herkomst belicht.

Het boek dient tevens als praktisch instrument voor mensen uit het onderwijs en de hulpverlening die met Roma-families werken. Thema's als **onderwijs, bemiddeling, bedelen** enz. worden grondig uitgediept. Tal van **tips** worden aangereikt voor een beter begrip van Roma-families, voor een vruchtbare samenwerking met hen en voor een **adequate beleidsmatige aanpak**.

De kracht van het boek schuilt in de **maximale inbreng van Roma zelf**, niet in het minst van Roma-bemiddelaars. Zij geven inzicht in de logica die bij vele Roma meespeelt met betrekking tot allerhande topics. Het boek is dan ook doorspekt met **getuigenissen en culturele duidingen**. Hiermee wil de Dienst Roma & Woonwagenbewoners van het Regionaal Integratiecentrum Foyer de terreinervaring die werd opgedaan gedurende zijn tienjarig bestaan, delen met ieder die professioneel of op vrijwillige basis met Roma te maken heeft.

Inleiding: Etnische zelfidentificatie en stereotiepe beeldvorming

Het gebruik van de term 'Roma' door niet-Roma blijkt vaak problematisch. Enerzijds worden in de publieke opinie en in verschillende media aan deze benaming automatisch heel wat vooroordelen en stereotypen gelinkt. Anderzijds menen sommigen dat spreken over Roma en het ontwikkelen van specifieke initiatieven voor deze doelgroep stigmatiserend kan werken.

Wat de etnische zelfidentificatie van Roma betreft vinden we in de geschiedenis en de literatuur echter evidentie voor het feit dat dit bewustzijn net zou zijn gegroeid tijdens de periodes van externe bedreiging van hun cultuur: de jaren van slavernij, de pogingen tot assimilatie en de Holocaust. Dit maakt de huidige identificatie van Roma als Roma binnen de groep juist zeer sterk. Het probleem zit in de communicatie naar buiten toe, naar niet-Roma (gadjé). Iemand kan zich enerzijds fier tonen als Roma en anderzijds naar niet-Roma zijn etnische identiteit ontkennen. Het gaat dan vooral om een zelfbeschermingsreflex, wanneer men vreest dat een 'outing' tewerkstellingsmogelijkheden of perspectieven voor de kinderen in het gedrang zou kunnen brengen. De laatste decennia ijveren Roma-organisaties en –partijen echter voor de aanvaarding van Roma als etnische minderheid en meer openheid voor de specificiteit van hun problemen.

In het boek wordt een gesprek weergegeven onder enkele Roma waarbij deze 'gedwongen' gespletenheid naar boven komt: onder elkaar voelen en identificeren Roma zich in de eerste plaats als 'Roma'. Het is enkel naar buiten toe dat het schoentje knelt. Het wordt duidelijk dat de meeste

Roma wensen aanvaard te worden zoals ze zijn, als Roma. Het ontkennen en het moeten verbergen van hun etniciteit werkt volgens hen contraproductief voor een goede integratie. Ze vinden het dan ook de taak van een samenleving en haar beleid om de juiste omstandigheden te creëren waarin ieder zijn/haar etniciteit probleemloos kan beleven en ervoor kan uitkomen zonder het te moeten verdoezelen. Voorbeeldfiguren kunnen toonaangevend zijn en dienen hierin te worden ondersteund. Het is dan ook van belang om specifieke problematieken van Roma te erkennen en specifieke oplossingen te kunnen ontwikkelen. Door het duidelijk benoemen en afbakenen van de doelgroep worden Mattheuseffecten vermeden. Categoriale maatregelen gericht op inclusie zijn daarom efficiënter en dus soms noodzakelijk.

Ook in Europa wordt pragmatisch omgegaan met het Roma-thema. De situatie van kansarmoede en marginalisatie van Roma als grootste Europese etnische minderheid wordt erkend als zeer specifieke thematiek. De EU ijvert voor de erkenning van het etnische karakter van de thematiek en het uitwerken van expliciete maatregelen, zonder echter andere groepen in een vergelijkbare situatie uit te sluiten (*explicit but not exclusive* principe). Uit de ervaring blijkt dat het niet per se problematisch hoeft te zijn om Roma als Roma te benoemen en thematieken of acties als doelgroepspecifiek. In praktijk leidt dit integendeel vaak tot betere resultaten.

De algemene beeldvorming over Roma blijft echter hardnekkig en problematisch. Dit verstoort op een ernstige manier de mogelijkheden van en de wil tot normale integratie van Roma. Een eerste voorwaarde om duurzame inclusie mogelijk te maken is dan ook het bestrijden van dergelijke schadelijke mechanismen. Hierbij hebben diverse media in België eveneens boter op het hoofd waardoor pogingen van andere journalisten tot meer genuanceerde berichtgeving teniet gedaan worden. Het meest voor de hand liggende amalgaam dat voortdurend wordt gemaakt is dat de zeer diverse groepen Roma, woonwagenbewoners, Rom, Manoesj, Roemeense, Bulgaarse, Servische, ... allen over dezelfde kam worden geschoren. Men houdt geen rekening met de bijzonder grote diversiteit binnen de Roma. Geïsoleerde feiten betreffende specifieke families worden systematisch geëxtrapoleerd naar de ganse 'Roma-gemeenschap'. In het boek komen enkele voorbeelden aan bod waaruit blijkt dat de methodes van bepaalde media om informatie te vergaren dergelijk onjuist beeld sterk in de hand werken. Het lijkt er dan soms op dat Roma als een soort van maatschappelijke zondebok dienst doen. Het mechanisme van *selffulfilling prophecy* zal dit vertekende beeld dan ook nog eens bevestigen waardoor de cirkel rond is. De Brusselse ervaring is gelukkig veel verrassender en rijker, en vooral: hoopgevend.

De situatie van Roma in Europa

De aanvankelijke hoop die werd gesteld in de effecten van de Europese eenmaking op de situatie van Roma in Europa, heeft de laatste jaren eerder plaatsgemaakt voor ontgoocheling. 90% van de Roma leeft momenteel nog steeds onder de armoedegrens. De economische crisis die Oost-Europa hard trof, zorgde voor een verdere degradatie van hun socio-economische status. De talrijke Europese inspanningen ter bevordering van de inclusie van Roma, slaagden er nog niet in de vicieuze armoedespiraal te doorbreken. De beperkingen van het Europese mandaat, het gebrek aan efficiëntie van de besteding van fondsen, de politieke desinteresse en het onder-gebruik van de beschikbare financiële middelen, naast een meer abusieve kant van de 'Roma-business', zijn slechts enkele factoren die ervoor zorgden dat successen voorlopig bijzonder matig zijn.

Men kan zich niet van de indruk ontdoen dat sommige Oost-Europese landen Roma liever kwijt dan rijk lijken te zijn. Dit alles gaf dan ook grond aan een waaier van push-factoren die werkbekwame Roma ondertussen deden beslissen om te migreren naar meer werkzekere landen, waaronder West-Europese. Maar ook in deze landen ontbreekt het vaak aan visie in het migratie- en integratiebeleid. De bezorgdheid om mensenrechten die primeerde tijdens de toetredingsonderhandelingen maakte in West-Europa vaak plaats voor een aanpak gebaseerd op ordehandhaving en in sommige gevallen

etnisch getinte repressie. Bij gebrek aan een structurele en adequate aanpak kende ook bij ons intolerantie, *anti-gypsyism* en *hate speech* ten aanzien van Roma de laatste jaren een duidelijke opgang. Pogingen van de Europese Commissie om deze tendensen om te buigen mondden uit in het Europees Kader voor Nationale Strategieën voor de integratie van Roma. Eind 2013 zegden regeringsleiders van 28 lidstaten toe om tot gerichte actie over te gaan om de kloof tussen Roma en de rest van de bevolking te dichten.

Wanneer maatschappelijke of humanitaire argumenten niet voldoende werken, moet gezocht worden naar andere, meer overtuigende argumenten zoals bijv. economische en demografische. Zo becijferde de Wereldbank dat een aanzienlijke verbetering van de participatie en productiviteit van Roma simpelweg een absolute economische noodzaak is. Omwille van het jonge leeftijdsprofiel van Roma en hun stijgend aandeel in de beroepsbevolking, zullen de economische en fiscale kosten ten gevolge van hun lage tewerkstellingsgraad en lage lonen aanzienlijk zijn (minder belastingen en meer sociale zekerheidsuitgaven). Dit legt een zware hypotheek op de economische toekomst van Oost-Europese landen. Gelijke deelname aan de arbeidsmarkt voor Roma zal noodzakelijk zijn om uitdagingen op gebied van economische welvaart en de zorg voor de ouderen aan te kunnen pakken. Vandaar dat aanzienlijke investering in menselijk kapitaal, in inclusief en kwalitatief onderwijs voor Roma-kinderen volgens de Wereldbank de meest intelligente keuze is op sociaal en economisch vlak.

Evolutie van het aantal MOE-migranten en Roma

De toetreding van verschillende Midden- en Oost-Europese (MOE-) landen en het vrije verkeer van personen gaf de laatste tien jaren een cruciale impuls aan de intra-Europese mobiliteit. In Brussel werd dit vooral vanaf 2007 voelbaar ten gevolge van een sterke instroom van migranten uit Bulgarije en Roemenië. Ook kende het gewest een bijzondere toename van de registratie van personen die voordien reeds aanwezig waren zonder wettig verblijfsstatuut.

Ook het aantal Roma-migranten uit deze landen steeg dientengevolge significant. Vooral de toename van het aantal Bulgaarse nieuwkomers was opvallend. De grootste groep bleef echter die van de Roemeense Roma. Hun aantal bleef eerder vrij stabiel omdat de instroom werd gecompenseerd door de verhuis van bepaalde groepen naar andere steden en naar het buitenland. Het aantal ex-Joegoslavische Roma-migranten groeide aan omwille van de aanhoudende problemen in Kosovo, de visumliberalisering en de nijpende economische crisis in de Balkan. Brussel kreeg ook te maken met nieuwe Slowaakse families met een erg in het oog springende problematiek van dakloosheid. Toch gaat het hier slechts om een kleine minderheid van 3% binnen het totale aantal Brusselse Roma. Door een gedetailleerde schatting aan de hand van talrijke interne bronnen binnen de aanwezige Roma-groepen, staat het vast dat anno 2014 het aantal Roma in het Brussels gewest zich rond de 10.000 personen situeert. Dit is een toename van 60% ten opzichte van de vorige telling in 2004.

Ondertussen lijkt de instroom over haar hoogtepunt heen. Courant wordt gehoord dat *"wie wilde en kon, reeds vertrokken is"*. Ook het opheffen van de arbeidsmarktbeperkingen begin 2014 gaf geen aanleiding tot verhoogde migratiestromen van Roma. Wel is het duidelijk dat migratie steeds meer een transnationaal (pendelen tussen twee verblijven in herkomst- en gastland) en intra-Europees karakter krijgt (switchen tussen meerdere landen al naargelang de situatie). Veranderingen in de sociale en economische situatie van Roma-groepen in andere landen worden steeds sneller voelbaar in ons land. Verwacht wordt dat het hierbij steeds meer zal gaan om afgebakende groepen in specifieke periodes.

Roemeense en Bulgaarse Roma in Brussel

Jarenlang werd het beeld van de Brusselse Roma grotendeels bepaald door de migranten-families uit Roemenië. Bulgaarse Roma, momenteel de tweede grootste en snelst groeiende groep, waren tien

jaar geleden nauwelijks zichtbaar en vormden slechts een minderheid. In het boek wordt kort ingegaan op de socio-economische armoedeval die Roma, vooral van beroepsactieve leeftijd, tot migratie aanzet. Ook worden de evoluties van hun migratie- en verblijfssituatie in Brussel beschreven sinds de val van het communisme. Het grote kantelmoment situeerde zich in 2007 wanneer Roemenië en Bulgarije toetraden tot de EU en velen de kans zagen een wettig verblijfstatuut te bekomen, vooral via het zelfstandigenstatuut. De alledaagse stress van onwettig verblijf viel weg en het werd iets eenvoudiger om werk te vinden. Sommigen werden zelfs ware bedrijfsleiders en richtten vennootschappen op. Velen bleven echter enkel hun weg vinden in het informele circuit. Wetswijzigingen in 2012 zorgden ervoor dat de toename van het aantal schijnzelfstandigen en –vennoten een halt werd toegeroepen. Toch slaagden velen erin om geleidelijk aan hun levensstandaard te verhogen.

Roemeense en Bulgaarse Roma zijn momenteel veel meer dan vroeger georiënteerd op een duurzaam verblijf en integratie in België. Dit uit zich o.a. in een groeiend aantal personen dat ervoor kiest om in Brussel of elders in België een woning te kopen in plaats van bijv. een huis te bouwen in het dorp van herkomst. Enkele tientallen Roma investeerden in Brussel door winkels op te kopen en zelf een zaak uit te baten. Dit toegenomen perspectief zorgt er ook voor dat Roemeense en Bulgaarse Roma zich in het algemeen veel bewuster zijn beginnen tonen over het belang van onderwijs en vlotter de weg naar school vinden. Intensief bemiddelingswerk gedurende de voorbije zeven jaren zorgde er tevens voor dat ouders over het algemeen veel nauwer en actiever betrokken zijn op de schooldeelname van hun kinderen. Ook het beeld dat Roma naar België komen om te profiteren van de sociale zekerheid, klopt niet met de werkelijkheid. Het is een minderheid die daadwerkelijk OCMW-steun trekt. Meestal gaat het om mensen die nauwelijks anders kunnen, voor anderen was het een overgangsfase. De meesten beschouwen het als een erezaak om zelf geld te verdienen en niet af te hangen van *'o socialo'*.

Onder de Roemeense Roma overheerst een duidelijke ondernemingszin. De meesten zoeken actief naar werk. Velen zijn actief in de bouw of de seizoenspluk, anderen werken zelfstandig als autohandelaar, ijzerverzamelaar of binnen andere segmenten (distributie enz.). Steeds meer vinden werk in loondienst (als chauffeur, gemeentepersoneel, …). Bulgaarse Roma vindt men terug in dezelfde segmenten, maar daarnaast ook zeer vaak in de Turks-Bulgaarse horeca of als winkelier. Net zoals in hun land van herkomst vinden zij vooral werk in de Turkse gemeenschap dankzij hun kennis van de Turkse taal. Heel wat Roemeense en Bulgaarse Roma-vrouwen werkten de laatste jaren als huishoudhulp via dienstencheques. Sommige Roemeense vrouwen bedelen, Bulgaarse werken eerder in de horeca. Meisjes uit de Bulgaarse stad Sliven vindt men terug in de prostitutie.

Roemeense en Bulgaarse Roma zijn voor vragen uit de verschillende levensdomeinen zeer gericht op hun eigen netwerk. Zeer veel informatie-uitwisseling vindt plaats op specifieke ontmoetingsplaatsen in Brussel (voor Roemeense Roma) of cafés (voor Bulgaren). Ook de zeven Roemeense Roma-Pinksterkerken vervullen een belangrijke maatschappelijke rol. Ze zorgen voor sociale cohesie binnen de Roemeense Roma-gemeenschap en hebben een impact op hoe het dagelijkse leven wordt geregeld. Bulgaarse Roma zijn daarentegen voornamelijk (weinig praktiserende) moslims. Voor werk en huisvesting zijn ze sterk afhankelijk van de Turkse gemeenschappen van Schaarbeek/Sint-Joost en Anderlecht. Afhankelijkheid van dergelijke beperkte gemeenschap werkt in heel wat gevallen misbruik in de hand door sleutelfiguren of 'patrons'.

Binnen eenzelfde nationaliteit is de diversiteit erg groot. De spreiding over de verschillende gemeentes in Brussel gebeurt volgens de plaats van herkomst en de aanwezigheid van familieleden of andere bekenden. Roemeense Roma komen voornamelijk uit het Westen van Roemenië, daarnaast ook uit het Zuiden en uit de streek rond Boekarest. Ze vormen verschillende groepen en subgroepen die sterk verschillend zijn qua achtergrond, activiteiten, mentaliteit, visie over onderwijs, huwelijk enz. Zo zullen Roma, zelfs uit eenzelfde stad zoals bijv. de *căldăraşi* (vroegere

metaalbewerkers, nu succesvolle handelaars, ook '*tsigani de mătase'* genoemd, Roemeens voor 'zijden zigeuners'), de *geambaşi* (vroegere paardenhandelaars, nu autohandelaars) en de *băieşi* (meer geassimileerd tijdens het communisme) uit Timişoara, zich steeds van elkaar willen onderscheiden. Hun vroegere bedrijvigheid bepaalt hun actuele activiteiten en hun succes heeft invloed op hun huidige status binnen de Roma-gemeenschap (belangrijk om bijv. huwelijksallianties aan te gaan) en hun houding ten opzichte van courante thema's als onderwijs, bedelen, beroepskeuze enz. Een goede kennis van deze diverse elementen en achtergronden zorgt ervoor dat een meer aangepaste en efficiënte samenwerking met de verschillende families mogelijk wordt. Zo is de situatie van de meeste mensen uit Sântana vaak erg verschillend van families uit Cluj of Giurgiu. Hun beleving van meer traditionele gebruiken zoals de *kriss romani* (Roma rechtspraak) of het huwelijk is anders geëvolueerd. Ze koesteren verschillende ambities en hebben andere verwachtingen ten opzichte van onderwijs, hulpverlening of bemiddeling.

Ook voor Bulgaarse Roma geldt deze verscheidenheid. Grotendeels afkomstig uit de Noordoostelijke provincies in Bulgarije, zijn ze in Brussel grofweg in drie groepen te verdelen. De grootste groep is die van de Bulgaars-Turkse *xoraxane* Roma die Turks en Bulgaars spreken, maar geen actief Romanes. Ze vinden aansluiting bij de Turkse gemeenschap en geven zich naar buiten toe uit als Turken. Ze stellen zichzelf voor als '*Millet*' om te vermijden zich expliciet als Roma te benoemen uit schrik voor discriminatie door Turken. Een tweede groep spreekt Bulgaars, Romanes en Turks en noemt zichzelf Roma. Ook is er een derde groep Bulgaarssprekende, meestal Christelijke *'dasikane'* Roma die wel Romanes spreken maar geen Turks. Hun verspreiding verloopt volgens de plaats van herkomst en de verschillende groepen voeren specifieke beroepsactiviteiten uit. Voor velen is de duale relatie met de Turkse gemeenschap tegelijkertijd een zegen en een vloek. Maar net zoals bij de Roemeense Roma is er ook bij hen een tendens om zich steeds meer te oriënteren op een toekomst in België, dus ook om wettelijk in orde te zijn met het arbeids- en verblijfsstatuut en de daarmee samenhangende documenten. Bulgaarse Roma gaan bewuster om met onderwijs dan hun Roemeense collega's. Hun kinderen vindt men zowel in Franstalige als in Nederlandstalige scholen terug.

Slowaakse Roma in Brussel

De Slowaakse Roma vormen in Brussel sinds een viertal jaren een categorie apart en vertonen zeer specifieke moeilijkheden. Deze vinden hun oorsprong in de mensonwaardige situatie waaruit ze zijn weggevlucht, voornamelijk te situeren in de armste wijken van de oostelijke regio's Košice en Prešov. Structurele armoede gecombineerd met sociale en geografische segregatie zorgen er voor een zeer groot gebrek aan menswaardig toekomstperspectief voor Roma. Het leven in getto's en nederzettingen komt neer op louter subsistentie. De meeste families vertoeven er reeds meerdere generaties in totale werkloosheid en hangen af van geringe sociale steun. Autoriteiten vinden geen constructieve en structurele manier om met de grote groepen Roma om te gaan. Alarmerende berichten over uithuiszettingen, afbraak van appartementsgebouwen, de bouw van anti-Roma-muren, segregatie in het onderwijs en voortdurend racistisch geweld, steken regelmatig de kop op.

Hun migratie- en integratiepatroon wijkt sterk af van andere Roma-groepen in Brussel. Ganse families stranden plots in het Brusselse Noordstation of ergens op straat, onvoorbereid op een langer verblijf. Het vervolg is een gekend verhaal: een arsenaal van hulpverleners, vrijwilligers en passanten bekommert zich om de dringende noden van de families, de media uiten hun verontwaardiging en vanuit politieke hoek voelt men zich verplicht om tijdelijke huisvesting te voorzien, althans in de winter. Na afloop blijkt dat aan de situatie van de families niets veranderd is en komen ze weer op straat terecht of tijdelijk in een kraakpand. Door hun situatie van extreme maatschappelijke kwetsbaarheid heerst bij hen een zeer groot gebrek aan zelfvertrouwen en besef om zelf hun leven in eigen handen te nemen en een menswaardige toekomst uit te bouwen. De aanwezigheid van vele kinderen stoot bij andere Roma vaak op onbegrip: *"Waarom zoeken ze geen werk, of gaan ze niet bedelen of muziek spelen?"*

De samenleving kan deze problematiek van diepgaande ontworteling niet negeren, al is het om de aanwezige kinderen alleszins een positievere toekomst te bieden. Hiervoor is een tweesporenbeleid nodig. Eerst en vooral is een stabilisatie van hun huisvesting noodzakelijk. Pas dan kan aan de families de nodige aangepaste en gespecialiseerde omkadering geboden worden. Tijdelijke *Housing First*-projecten lijken hierbij een noodzaak om de mensen uit hun loutere overlevingslogica te halen. Dit zal enkel vruchten afwerpen indien terzelfdertijd intensieve en individuele empowerment-trajecten worden begeleid met het oog op maatschappelijke oriëntatie, taal, opleiding, tewerkstelling, onderwijs. Dit is enkel mogelijk binnen een programma met middelen voor een langere termijn van enkele jaren. Daarnaast dienen deze trajecten consequent responsabilisering na te streven. Pas wanneer de cliënten zich de principes van zelfredzaamheid en wederkerigheid eigen kunnen maken, kan empowerment worden bekomen. Deze aanpak is enkel mogelijk met een gewestelijke coördinatie in samenwerking met de gemeentes. De recente oprichting van een Brusselse Task Force kan hiervoor een eerste stap zijn. Daarnaast dient werk gemaakt te worden van verhoogde internationale diplomatieke druk op het herkomstland.

Roma uit ex-Joegoslavische landen in Brussel

Roma uit ex-Joegoslavië vallen minder op in Brussel omwille van hun relatief minder visuele problematieken, hun geringere aantal, hun betere verblijfssituatie of mate van integratie. Een grote groep vooral Macedonische Roma vestigde zich reeds sinds de jaren ’60 in Brussel, voornamelijk in het kader van arbeidsmigratie. Ze zijn meestal erg goed geïntegreerd. Tijdens en na de Balkanoorlogen in de jaren ’90 vroegen heel wat vluchtelingen asiel aan. Ze kregen een tijdelijk ontheemdenstatuut. Een minderheid werd erkend als vluchteling, anderen werden later geregulariseerd. Kosovaren konden in de loop de jaren tijdelijk ook een ‘niet-terugleidingsclausule’ of subsidiaire bescherming krijgen. Velen trokken uit Brussel weg naar Sint-Niklaas, het Waasland of Antwerpen. Na het opheffen van de visumplicht voor enkele ex-Joegoslavische staten in 2009, kwam er een nieuwe migratiestroom op gang met een piek in 2012. De precaire situatie voor Roma in het etnisch gezuiverde Kosovo maar momenteel ook de economische crisis en pure armoede nopen velen tot migratie. De laatste tijd is de migratiedruk in België afgenomen en gaat het voornamelijk nog om meervoudige asielaanvragen.

Woonwagenbewoners in Brussel en het gebrek aan standplaatsen

Woonwagenbewoners zijn in België waarschijnlijk de etnische groep waarvan de levenswijze het meest onder druk staat. In Brussel verblijven een 60-tal gezinnen van woonwagenbewoners op een achttal residentiële woonwagenterreinen. Naast enkele Voyageurs (autochtone Belgen) betreft het vooral Roms en Manoesjen die afstammen van vroegere migratiegolven in respectievelijk de 19de en de 16de eeuw. Daarnaast zijn er nog eens zoveel families met een Brussels verleden, vooral Roms, die in huizen wonen of rond Brussel circuleren bij gebrek aan een standplaats. De beperkte banden die ze met sommige Oost-Europese Roma hebben zijn, op enkele gemengde huwelijken na, voornamelijk religieus of professioneel (autohandel).

Al zijn het allen woonwagenbewoners, toch is er een hele gradatie waarneembaar in hun wil om sedentair of nomadisch te leven. Sinds de laatste jaren staan gemeentes echter steeds minder open om tijdelijk woonwagenbewoners te ontvangen en worden rondtrekkers frequent door de politie verjaagd. Hierdoor is er een duidelijke tendens naar meer standvastigheid en dus meer nood aan residentiële terreinen. Echter, door de afwezigheid van aangepaste stedenbouwkundige richtlijnen, door het NIMBY-syndroom en de totale afwezigheid van een Brussels standplaatsenbeleid is er tijdens de voorbije tien jaren geen enkele standplaats bijgekomen in Brussel. De helft van de woonwagenbevolking met Brusselse banden heeft momenteel geen standplaats. Van de 60 bestaande standplaatsen zijn er slechts 11 gedekt door een bouwvergunning, dit is 18 %. De andere

82 % worden dus enkel gedoogd. Door de bevolkingsaangroei zullen in 2020 zonder actieve creatie van bijkomende terreinen slechts 3 op 10 van de plaatselijke woonwagenbewoners een standplaats hebben in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Het enige terrein voor doortrekkers heeft sinds de opening in Haren in 2003 nauwelijks 4 jaar gefunctioneerd. Na een nieuwe grote investering van de Stad Brussel voor de heropening in 2011, werd het terrein zeven maanden later opnieuw gesloten. Doortrekkers zijn dus verplicht uit te wijken naar het vijftal andere terreinen verspreid over België.

Voor families zonder standplaats komen hierdoor basisrechten in het gedrang: onderwijs voor de kinderen wordt zo goed als onmogelijk, medische opvolging van zieken stelt problemen, ouderen zijn te zwak om nog voortdurend rond te trekken enz. De kloof met de samenleving wordt groter en er zijn zeer weinig brugfiguren. De samenlevingsparadox tussen de wens van de samenleving dat woonwagenbewoners zich integreren en de dagelijkse praktijk van verjagingen, heeft een nefaste invloed op de relatie van woonwagenbewoners met de rest van de maatschappij.

Manoesjen en Rom hebben een sterk etnisch-cultureel bewustzijn. De afstand tussen de woonwagenbewoners en de *gadjé*-samenleving (niet-Roma) wordt wederzijds gecultiveerd en in stand gehouden. Culturele grenzen worden goed bewaakt. Een relatie aanknopen en vertrouwen opbouwen met Belgische Roms bijv. is vaak moeilijker dan met doorsnee Oost-Europese Roma. Bijgevolg blijven relaties met de *gadjé* zoals in handel, hulpverlening enz. utilitair. Heel wat woonwagenbewoners zijn actief in de autohandel (koop, verkoop, export), maar ook in andere domeinen zoals de banden- of tapijtverkoop, het slijpen van (industriële) machines enz. Weinigen hangen af van sociale bijstand. De Evangelische Pinksterbeweging speelt een belangrijke rol in de sociale cohesie en de moraliteit van Roms en Manoesjen. Religieuze conventies trekken bijzonder veel volk aan. Velen worden zelf pastor of vervullen een rol in de kerk. Naast het handel drijven is het een belangrijk onderdeel van het dagelijkse leven. In dit verband worden ook de grote overgangen gevierd (doop, huwelijk, …).

De opleiding gebeurt grotendeels in de familie. Het vertrouwen in *gadjé* en hun instellingen zoals de school is gering. De onderwijsdeelname is daardoor ondermaats en analfabetisme vaak problematisch. Het gebrek aan woonwagenterreinen wordt de *gadjé* hier sterk aangerekend: *“Willen jullie dat wij onze kinderen naar school sturen en zich integreren, dan moeten jullie maar zorgen dat er voldoende woonwagenterreinen zijn.”*

Roma in het onderwijs: een kwestie van vertrouwen

Al is er in Brussel de laatste jaren een duidelijke evolutie naar een betere schooldeelname van Roma-kinderen en –jongeren, toch loopt bij velen het onderwijs niet van een leien dakje. Doorheen de geschiedenis ontwikkelden zich trauma’s in de relatie tussen Roma en niet-Roma. Het wantrouwen voor de meerderheidsbevolking en haar instellingen, zoals onderwijs, blijft tot op heden voor een aantal Roma een belangrijke hinderpaal voor integratie. De families van vele Roma-jongeren bevinden zich in een situatie van maatschappelijke kwetsbaarheid en het risico is reëel dat de school zelf eveneens bijdraagt aan toenemende kwetsing. Een laag zelfwaardegevoel dat daaruit volgt, kan in bepaalde gevallen grensoverschrijdend gedrag opwekken. Het herstellen en verzorgen van positieve bindingen tussen de jongeren en de familie met zichzelf, de school en de maatschappij, is een voorwaarde om interne motivatie te ontwikkelen voor onderwijs.

In het boek wordt dieper ingegaan op de verschillende sociale, culturele en pedagogische drempels naar onderwijs die voor Roma kunnen meespelen. Voor een school is het belangrijk om hier eerst inzicht in te verwerven. Verder worden allerlei aandachtspunten besproken om van het schoolgebeuren een positieve ervaring te maken, en dit op de verschillende niveaus: de individuele leerling, de klas, de school en de familie.

Naar de individuele leerling toe staat de aandacht voor het welbevinden centraal als voorwaarde om motivatie te kunnen opbouwen. Pas wanneer Roma zich aanvaard voelen met hun zwaktes en sterktes, kunnen zij het nodige vertrouwen ontwikkelen in zichzelf en in de school. De klas kan geschapen worden tot een stimulerende, prikkelende en empowerende omgeving waarin Roma-leerlingen verder zelfvertrouwen en motivatie kunnen ontwikkelen. Het komt er op neer om enerzijds een positieve groepssfeer te creëren en anderzijds de lesinhouden en methoden af te stemmen op de ervaringen en behoeften van de leerlingen. Op schoolniveau draagt een sterk schoolteam bij aan het waarborgen van een duidelijke structuur, hetgeen de jongere de nodige veiligheid en zekerheid biedt. Toch kan ook een onderhandelingsmarge op bepaalde momenten voordelen bieden. Tevens zijn interculturele competenties en een contextgerichte benadering van het schoolpersoneel nodig om adequaat om te gaan met diversiteit en de achtergrond van de jongere. Om te zorgen dat de leerlingen regelmatig op school zijn, is voldoende rechtstreeks contact met de ouders cruciaal. Door aandacht te besteden aan efficiënte communicatie en samenwerking met de ouders en door hen zoveel mogelijk te betrekken bij het schoolgebeuren, wordt ervoor gezorgd dat ze vertrouwensbanden smeden met de school en de maatschappij in het algemeen.

Vanuit de ervaring met Roma-bemiddelaars in Brusselse scholen, worden in het boek tal van suggesties gegeven die professionals in het onderwijs kunnen inspireren bij het emanciperend werken met Roma-leerlingen. Tevens wordt het voorbeeld van het Vormingscentrum Foyer besproken, waar aan de hand van persoonlijke ontwikkelingstrajecten en brugprojecten onderwijs wordt geboden op maat van maatschappelijk kwetsbare jongeren.

Bedelen in aanwezigheid van kinderen

Bedelende Roma in Brussel zijn op enkele uitzonderingen na van Roemeense origine. Tot voor 2007 was het bedelen voor vele mensen een transitfase in afwachting van meer stabiliteit. Vele Roma die toen geen wettig verblijf hadden, beschouwden het als de enige wettelijke bron van inkomsten. Zij die momenteel nog bedelen, zijn meestal mensen die door hun precaire socio-economische situatie nauwelijks alternatieven kunnen ontwikkelen. In de meeste gevallen komen ze uit specifieke regio's zoals Boekarest en de streken errond (Giurgiu, Țăndărei, …). Het bedelen is voor hen een overlevingsstrategie die intra-familiaal en ten individuele titel wordt beoefend. Voor sommigen komt het overeen met de rol die de maatschappij aan de Roma heeft toebedeeld. Intern in de Roma-gemeenschap is bedelen een discussiepunt. Er zijn er velen die het bedelen afkeuren en ook de Roma-Pinksterkerken in Brussel ontraden het ten stelligste, zeker wanneer er kinderen mee gemoeid zijn. Men beseft dat het hun imago als Roma schaadt.

Wanneer kinderen de moeder vergezellen tijdens het bedelen, speelt meestal hun sterke onderlinge band een rol. Als het kleine kinderen betreft, beschouwen ze de veilige nabijheid van een ouder vanzelfsprekend. Zeker wanneer het baby's betreft, is de beschermingsreflex groot en een scheiding tussen deze twee ondenkbaar. Kinderen naar een crèche sturen wordt door vele Roma-moeders ronduit als verwaarlozing gezien. In het geval van kleuters spelen dan weer heel wat drempels mee om hen in een school in te schrijven. Ze gaan dan mee bedelen bij gebrek aan thuisopvang.

Anderzijds zijn er ouders die hun kinderen doelbewust meenemen tijdens het bedelen om meer te verdienen. Ofwel helpt het kind actief mee, ofwel hoopt de moeder met het kind op de schoot meer medelijden op te wekken. Het gaat in deze gevallen niet om maffiose netwerken die overheersen in de publieke opinie, maar om een intra-familiale aangelegenheid. Om de juiste beweegredenen te leren kennen waarom het kind wordt meegenomen, is het noodzakelijk elk geval apart te bekijken en de familiale context te analyseren. Door taal-, culturele en andere barrières slagen hulpverleners alsook politie er vaak niet in om hierop een juist zicht te krijgen. De inschakeling van Roma-bemiddelaars is hier aangewezen.

In sommige gevallen worden jong gehuwde meisjes door hun schoonouders de straat op gestuurd om te bedelen. Van haar wordt sowieso verwacht dat ze bijdraagt aan het familiale inkomen. Het is een manier om haar status in de familie te verhogen. Exploitatie is in dit geval echter moeilijk te bewijzen aangezien het meisje zich meestal loyaal zal opstellen naar haar schoonfamilie. Indien ze klacht indient, zal ze haar positie binnen haar (familie)gemeenschap onmogelijk maken en zich er volledig buiten zetten.

Indien meerdere gezinnen uit dezelfde plaats in Roemenië komen, kan het zijn dat ze zich minimaal organiseren om elkaar geen concurrentie aan te doen. Ze verspreiden zich dan over verschillende strategische bedelplaatsen en worden opgehaald door iemand die in bezit is van een auto. Deze vorm van organisatie roept vragen op bij buitenstaanders. Ervan uitgaan dat dit sowieso criminele doeleinden heeft, is een redenering die te kort door de bocht gaat. Waakzaamheid blijft steeds geboden, maar elk geval dient apart onderzocht te worden. Hetzelfde gaat op voor het vaak veronderstelde gebruik van verdovende middelen om het kind rustig te houden. In de contacten van de Foyer met Roma is nooit enige aanwijzing of bewijs naar boven gekomen dat zou kunnen wijzen op het 'drogeren' van kinderen. Uiteraard blijft ook hier waakzaamheid vereist, maar er dient eveneens nagegaan te worden of de slaperigheid geen andere oorzaken heeft zoals bijv. een – vaak voorkomend – probleem van levensritme (rusteloosheid, gebrek aan slaap), ongezonde voeding enz.

Om te voorkomen dat kinderen meegenomen worden op bedeltocht, lijkt de meest realistische optie om de aandacht te focussen op leerplichtige kinderen en kleuters. De strijd tegen kinderbedelarij moet daarom in de eerste plaats een strijd zijn voor scholarisatie. Sensibilisatie, begeleiding en opleiding zijn effectievere maatregelen dan straffen. De inschakeling van Roma-bemiddelaars of brugfiguren levert resultaat op. Daarnaast is er nood aan een strikte en consequente controle en opvolging van de leerplicht en nauwe samenwerking tussen alle bevoegde actoren om kort op de bal te spelen. Verder dient effectief gebruik gemaakt te worden van de voorzieningen van de Bijzondere Jeugdzorg voor kinderen in een problematische opvoedingssituatie. Dit kan aangevuld worden met bijkomende acties door de politie met waarschuwingen en administratieve sancties. In elk geval is het absoluut noodzakelijk dat elk geval van kinderbedelarij apart kan worden geanalyseerd. Dit vergt een intensieve samenwerking met en begeleiding van de familie. Het garandeert dat aangepaste maatregelen kunnen worden genomen die in het werkelijke belang zijn van het kind.

Bemiddeling ten aanzien van Roma

Door een eeuwenlange geschiedenis van marginalisatie en uitsluiting van Roma in Europa, groeide er een kloof ten opzichte van de rest van de samenleving. Het wantrouwen van Roma voor niet-Roma is een beschermingsreflex die, volgens Roma, hun voortbestaan als etnische groep heeft mogelijk gemaakt. De theorie van maatschappelijke kwetsbaarheid toont aan dat voor een goede samenwerking en integratie eerst opnieuw vertrouwen moet worden opgebouwd. Wil men vooruitgang boeken met families, is er in de eerste plaats nood aan intensief veldwerk. Brugfiguren of bemiddelaars slagen erin om de samenwerking met Roma te faciliteren en hen aansluiting te doen vinden bij reguliere circuits. De ervaring leert dat maatregelen rond bijv. onderwijs of tewerkstelling op een veel efficiëntere manier hun inclusieve doelstellingen behalen wanneer ze worden bijgestaan door deze verbindingsfiguren.

In Europa is Roma-bemiddeling de rode draad doorheen bestaande *good practices* voor Roma-inclusie. Reeds tientallen jaren worden reeds mensen met een Roma-achtergrond ingeschakeld om de relatie tussen Roma-gemeenschappen en publieke instanties te vergemakkelijken. In 2011 lanceerden de Raad van Europa en de Europese Commissie het Romed-programma om in tal van Europese landen Roma-bemiddelaars te trainen. Een gedragscode werd samengesteld met tien basisprincipes voor kwaliteitsvolle interculturele bemiddeling ten aanzien van Roma.

In Brussel en sommige Vlaamse steden werden voor deze opdracht de voorbije jaren een aantal bemiddelaars, brugfiguren en stewards aangeworven. In het boek worden enkele voorwaarden besproken waarmee men dient rekening te houden om kwalitatieve bemiddeling te bekomen, zoals het profiel, de vorming, coaching, teamwerk en samenwerkingsafspraken met de partners. De resultaten in Brussel weerspiegelen zich o.a. in een verbeterde scholarisatie van minderjarigen, een verhoogde ouderbetrokkenheid, een vlottere samenwerking tussen de families en diverse diensten, een verbeterde kennis en inzicht van hulpverleners en schoolpersoneel in de situatie en logica van Roma enz. De tijdelijke en projectmatige benadering vormt echter een bedreiging voor deze bemiddelingsaanpak en voor de benodigde continuïteit.

Aandachtspunten bij het werken met Roma

Omdat de migratie van Roma een vrij recent fenomeen is, zijn sociale actoren en publieke instanties vaak weinig bekend met deze groepen. De vraag naar handvaten, goede praktijken en kennis om het reguliere aanbod adequaat af te stemmen op deze groepen is bijzonder groot. Aan het einde van het boek worden daarom heel wat tips samengebundeld waarmee hulp- en dienstverleners, scholen en publieke instanties zelf mee aan de slag kunnen gaan om tot een vruchtbare samenwerking met Roma-cliënten te komen. Twee essentiële doelstellingen zijn hierbij onlosmakelijk met elkaar verbonden: het creëren van vertrouwen en het stimuleren van verantwoordelijke samenwerking.

Bij de opbouw van vertrouwen is het nuttig aandacht te besteden aan degelijke communicatie, evenwichtige informatie, het bewust maken van realiteit, het tonen van betrokkenheid en het bewijzen van praktisch nut. Om te komen tot een verantwoordelijke samenwerking is het goed om een aantal basisprincipes te hanteren zoals het voorzien van onderhandelingsmarge, het steeds nastreven van wederkerigheid (‘voor wat hoort wat’), duidelijk en consequent zijn met stokken achter de deur, het bevorderen van zelfredzaamheid, het nastreven van empowerment en maatwerk in een gecoördineerde setting.

***Going local* voor een goed beleid**

Als afsluiter worden enkele topics meegegeven waarmee een goed beleid kan rekening houden. Eerst en vooral lonen investeringen het meest op lokaal niveau. Lokale structuren kennen de plaatselijke context het best. Werken met Roma betekent werken met mensen. Basiswerkers en vertrouwenspersonen kunnen het meest efficiënt hierop inspelen. Roma-bemiddelaars als brugfiguren zijn een voorbeeld over hoe men met een expliciete aanpak op een efficiënte manier inclusie kan bereiken. De noodzakelijke duurzaamheid en continuïteit van basiswerk vergt echter structurele ondersteuning.

Om mensen te motiveren tot integratie is het essentieel om stigmatisatie, *hate speech* en discriminatie strikt aan te pakken, zowel in allerhande media, op openbare fora en bij publieke autoriteiten. Tevens spreekt het voor zich dat verzamelde expertise van publieke instanties, het maatschappelijke middenveld en veldwerkers maximaal wordt in rekening gebracht bij het uittekenen, uitvoeren en evalueren van een goed beleid. In elk stadium van projecten of beleidsprogramma’s is het raadzaam ook Roma zelf te betrekken. Hun expertise is onontbeerlijk om knelpunten en succesfactoren bloot te leggen en om de logica van de doelgroep zelf te begrijpen. Het geeft bovendien erkenning aan de ervaring van Roma en stimuleert actief burgerschap.

Duurzame inclusie vergt duurzame methodes. Door beroep te doen op de potenties en vaardigheden van cliënten, te begeleiden naar zelfredzaamheid en verantwoordelijkheid, rekening houdend met het ritme, de context en de mogelijkheden van de cliënt, kan deze zichzelf versterken en doorgroeien naar een duurzame integratie. Deze principes van zelfredzaamheid en empowerment kunnen beschouwd worden als een rode draad doorheen het hele integratieverhaal.